

A TÁGULÓ VILÁG MAGYARORSZÁGI HÍRMONDÓI

XV–XVII. század. Válogatta, bevezette, jegyzetekkel ellátta: Waczulik Margit. Bp. 1984. Gondolat K. 536 l. (Nemzeti Könyvtár.)

Szenássy Barna matematika-, Zemplén Jolán fizika-, Demkó Kálmán és Magyar-Kossa Gyula orvostörténeti monográfiája mellé, most újabb összefoglaló munkát helyezhetünk könyvespolcunkra, Waczulik Margit szöveggyűjteményét, amely a matematika és a természettudományok XV–XVII. századi hazai történetéből tartalmaz 94 szövegméleket.

Egy ilyen jellegű összefoglalás több szempontból is aktuális volt túl azon is, hogy a kiadói gyakorlatban „művelt olvasóréteg”-ként emlegetett vásárlók a már szakirodalomból megismert korabeli tudósoknak egy-egy művét, azok jellemző részleteit kézbevehetik, magyarul olvashatják. A két évszázad művelődéstörténetét kutató szakemberek számára is számos újdonsággal szolgál a kötet: a munkásságuknak más oldaláról (teológia, szövegfilológia stb.) már megismert (megismerhetett) személyiségekről alkotott képük kiegészül azokkal az ismeretekkel, amelyeket ezek természettudományos munkásságának szemelvényeiből meríthetnek. És ebben az összefüggésben nem is az az elsőrangú kérdés, hogy ez a nem humán jellegű munkásság milyen színvonalú, hanem az, hogy van ilyen, s most már hozzáférhetőek emlékei.

Az ilyen sok szöveget tartalmazó kötetekkel kapcsolatban számos kérdés fogalmazódik meg: sok apró szöveg legyen-e benne, vagy kevesebb de teljes? Ez esetben helyesnek tartom, hogy sok apró szöveget választott ki közlésre Waczulik Margit, tekintve, hogy e könyvet feltehetően főleg humán szakemberek és az említett „művelt olvasóréteg” veszi kézbe, s számukra egy átfogó képet adó dokumentumsorozat sokkal hasznosabb, mint esetleg néhány teljes mű, amely pl. valamely geometriai vagy orvosi problémát taglal. Nem lehet persze lemondani arról, hogy egy nagyon kíváncsú „*Monumenta ad historiam scientiarum naturalium renaissance in Hungaria spectantia*” két nyelvű sorozatban a teljes szövegek is kiadásra kerüljenek.

Waczulik Margitnak rengeteg szövegméleket közölni kellett kiválasztani az itt közölt 94-et úgy, hogy szerepeljen lehetőleg minden jelentősebb szerző, a művek igazolják a kísérőszövegekben kifejtett nézeteket az egyes tudomány- és szakok korabeli állapotáról; ezek a tudomány- és szakok mindegyike legyen jelen (már amennyiben szétválaszthatóak – helyesen nem is ki-

sérletezett a szerkesztő Waczulik Margit azzal, hogy kötete szerkezetét ezekhez igazítsa). A válogatómunka jól megoldott feladatával kapcsolatban csupán néhány megjegyzésem lenne: Maximilianus Transylvanus hagyományosan szerepel Kemény József, illetve Friedrich Teutsch óta erdélyiként a hazai szakirodalomban, Magellán hajóútjának leírásával pedig utazási irodalmunk antológiáiban, jöllehet miénkhöz hasonló nagy belga szakirodalom létezik bizonyítandó, hogy „Erdélyi Miksa” családja németalföldi; származási helyének latin elnevezése tévesztette meg a századvég kutatóit, s azok utódait. Miután a családra vonatkozó kéziratok dokumentumok is a belga szakírókat igazolják, búcsút kellene vennünk Maximilianus Transylvanustól, mint magyarországitól. Helyette (persze másik fejezetben) egy nagyobb idézettel lehetett volna jelen Apáti Miklós, akit a 419. oldalon a „leglelkesebb cartesianusnak” titulál egy jegyzet. Ehhez mérten szerepelhetett volna *Vita triumphans civilis* című művével (Amszterdam, 1688. RMK III. 3491.). A *szövegválogató* Waczulik Margit munkájával kapcsolatos zárómegjegyzésem az, hogy nem látom indokoltnak a kéziratosság teljes mellőzését (ez egyébként a bevezető megírása kapcsán is elmondható) – csak utalásképpen említsem a több kötetnyi orvosi munkát, receptet, vagy pl. Verancsics Faustusnak aztán S. Varga Katalin válogatásából (Magyar Hírmondó, 1985.) is kimaradt, Albert főhercegnek, Spanyol-Németalföld helytartójához írt illusztrált levelét (1603. szeptember 6.). Ostende gátjainak megerősítéséről (fotómásolata sok-sok éve jár kézzől kézre). A kéziratosság számbavétele a szakmai érveken túl a szegény szakma „ingyen-pénzen” (a kiadón) való gazdagításának nemes céljával is indokolható.

Waczulik Margit szerkesztői munkáját a már említetteken kívül azért is eredményesnek tartom, mert a négy fejezetre osztott kötetben (I. *A humanista magyar királyi udvarban működő idegen és külföldön élő magyarországi tudósok munkáiból.* II. *A három részre szakadt ország tudósainak munkáiból.* III. *Hazai törekvések.* IV. *Angol és holland egyetemek neveitjei*) sikerült – ha csak nagy egységekben is – de érvényesülő időrendet is tartania. Megjegyzésem csupán annyi, hogy a II. fejezet címe után a III. és IV. kissé azt sugallja, hogy azokban már a nem három részre szakadt ország tudósainak

munkái szerepelnek; jöllehet arról van szó, hogy a II. fejezet a padovai, krakkói (és lengyel), a wittenbergi (és német) egyetemről kikerült magyar diákjainak (peregrinusoknak, s nem hazaiaknak) munkáit tartalmazza. Azt hiszem az, hogy az angol és holland egyetemek önálló fejezetet képeznek, csak az időrend megteremtése kedvéért történhetett, s nem azt jelenti, hogy ennyivel súlyosabbak voltak szakmailag, mint az említettek (pontosabban: ha ez igaz is, csak később, a XVII. század második felében). Ugyanígy nem szerencsés a III. fejezet két alfjezetének címválasztása: *A városokban*, illetve *Főiskolák*. Nyilván ez utóbbiak is a városokban voltak. A nekem bizarrnak tűnő fejezetcímadás ellenére az már a tartalomjegyzék olvasásakor is kitűnik, hogy Prága és Bécs neveitjei szándékosan maradtak ki a válogatásból (a XVI. században a kötet célja szempontjából hanyatló egyetemek, mint azt a szerkesztő a bevezetés 14–15. oldalán indokolja is); s az is, hogy hogyan változtak a XVI–XVII. század folyamán a peregrinálás irányai, ami a természettudományos képzést illeti.

A jegyzetek száma, mélysége elsősorban a kiadónak a kötetre fordítható papír mennyiségétől függ, s persze alkalmazkodni kell a sorozat hagyományaihoz. Ilyen szempontból a Nemzeti Könyvtár egy igényes vállalkozás; Waczulik Margit munkája is. Nagy kár, hogy a szövegenként frott jegyzetekben a hivatkozások hiányosak, s ez semmivel sem indokolható hiány. Csak néhány példa: Az „Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez” nem könyvcím, hanem sorozatcím és az I., II. kötetének is volt szerkesztője (Keserű Bálint, 24. lap). Az „Újvilág hajósai” című antológiát (Bp. 1968.) Tassy Ferenc vezette be, írta a jegyzeteit, a „Világjárók. Klasszikus útleírások. 10.” kötetként jelent meg (89. lap). Szepsi Csombor Márton *Europica varietas*-a a „Régi Magyar Próza Emlékek I.” kötete (176. old.), s 1979-ben megjelent kiadását sem egyedül Kulcsár Péternek köszönhetjük (210. old.). Az ilyen jellegű formai, címleírási hiányok mellett említenem kell tárgyi hiányt is: pl. Frölich Dávidnak a Tatra megmászását leíró szövegrészletét már a XVIII. században magyarra fordította Szőnyi Benjámin, s Pozsonyban kiadott *Gyermekek physikája, Rollin Károly után francziából fordította Szőnyi Benjámin* című kötete jegyzeteiben kétszer is megjelent (Pozsony, 1766 és 1774.) Jó lett volna, ha az egyes szemelvények után, ahol a fordítás forrásának bibliográfiai adatait találjuk, megtalálhatnánk azt is, hogy az illető szöveg addig hányszor látott nap-

világot (különösen is a XVI–XVII. században). Pl. nem közömbös, hogy Dudith Andrásnak az e kötetben is szereplő *Rövid kommentár az üstökösök jelentőségéről* című munkája még kétszer megjelent: *Joannis Georgii Graevii oratio de cometis ... Accesserunt Andreae Dudithii, Samuelis Maresii ... de cometis dissertationes et judicia. Traiecti ad Rhenum, 1665. Ghisbertus a Zyll. Editio secunda: ugyanott, 1681, Rudolphus a Zyll.* A jegyzetelés kapcsán még el kell mondanom, hogy szerencsésnek tartom az idegen szavaknak a szövegben, szögletes zárójelben történt magyarázatát, a más sorozatok esetén külön szómagyarázat-jegyzékben való elhelyezése helyett. A kötetet jól használhatóvá teszik a rövid, lényegszerű névmagyarázatok.

A kísérszövegeket író Waczulik Margit helyesen járt el akkor, amikor az általános bevezetés mellett fejezetenként is összefoglalja véleményét, illetve megadja a szövegek értéséhez szükséges legfontosabb, a jegyzeteken túlmenő információkat. Az, hogy a továbbiakban csak azokra a részletekre mutatok rá, amelyeket vitathatónak érzek, nem jelenti azt, hogy nem lenne mit (s sokkal többet) pozitív előjellel kiemelni.

A bevezetés első felében egy vázlatos képet kapunk a világi értelmiség megjelenésének európai folyamatáról és az oktatás akkori rendszerének fő vonalait ismerhetjük meg. A kötethez szabott mértéktartóan tömör összefoglaló. A hazai viszonyokat is főképp a két fenti szempontból elemzi Waczulik Margit a továbbiakban; a szakirodalom eredményeit összefoglalva, néha azonban túlságosan is kötődve hagyományos megállapításokhoz, illetve egyes vitatott kérdéseket túlságosan leegyszerűsítve. Néhány, már a kísérszövegekben is árnyaltabban is megfogalmazható probléma: a Moháccsal (s talán már I. Mátyás halálával) központját vesztett magyar művelődés túlságosan is gazdátlan a kapott kép szerint. A már csak szokásból is megemlített főúri udvarok szerepe nem azok súlyának megfelelően van jelen, s az erdélyi fejedelmi központ is csak Báthory István és Bethlen Gábor idején tölti be művelődésszervező funkcióját; s ez persze így nem igaz. János Zsigmond és Báthory Zsigmond udvara sok tekintetben felveszi a versenyt az említettekével, s I. Rákóczi György sem marad el Bethlen Gábor mögött e téren. Az Apafi-kor megítélése pedig legújabb szakirodalmunkban merőben más, mint az ebben a kötetben megismerhető. Ezzel a kérdéssel szorosan összefügg, hogy főnemességünk

tagjai nem azért nem mentek peregrinálni, mert „nem illet” (16. old.), hanem egyszerű mentek is (pl. Révayai, Kornissok, Thurzó Imre, Bethlen István és Péter, Széchényi Zsigmond), másrészt másként mentek, s emellett patronáltak, s magántanárt fogadtak, képeztek. De nemcsak magántanárt, s udvari lelkész, hanem gazdasági szakembert is. S ez utóbbi, igaz réteggént csak a XVII. század közepétől megjelenő csoport elvezet a világiasodás folyamatának kérdéséhez. A 20. oldalon olvasható megállapítás szerint e folyamat előrehaladt a XVI. század második felében, majd visszaesés következett, s a „XVII. században... a világi tudományokkal foglalkozás járulékos dolog”. Azt hiszem, hogy minden ilyen állítás csak az alkotás oldaláról végiggondolva születik: mikor, mennyien, s hova peregrináltak, ott mit tanultak, s mit írtak. Ezen belül mennyi a nem teológia, s mondjuk a jog, ami ugyancsak nem része Waculik Margit kötetének. Meg kellene azonban e kérdést vizsgálni a felhasználó oldaláról is, s kiderülne, hogy a nem hazai világi jellegű produkció (természettudományok, matematika, technika, utleírások stb.) fogyasztása nem csökken. Lehetne e vizsgálódást kezdeni a peregrináció szövegemlékeinél: mit vesznek észre a bűjdöső diákok?, folytatható a kutatás pl. a könyvjegyzékek tanulmányozásával, ahonnan is kiderül, hogy a

főúri, köznemesi, polgári s a különböző értelmiségi könyvtárakban hogy változik említett anyag jelenléte. Utalhatunk itt pl. a hadtudományi szakirodalomra, a városleírásokra, s a népszerű orvosi munkákra. De vizsgálható a *hézagatlan* városi forrásanyag: hogy jelennek meg a napi vallásgyakorlat könyvei mellett a hitviták termékei, a filozófiai munkák, majd a praktikus orvosi tanácsadók, s naptárak, a szakkönyvek, az élő nyelvek grammatikái, s végül hogy jut el hajózási szakkönyv (flamandul) egy beszercei polgár gyűjteményébe. Mindez a XVII. század folyamán. A világkép változása (s végső soron Waculik Margitnak is ennek bemutatása volt a célja) igazán olyan forrásanyagon vizsgálható, ami *hézagatlan*: apáról fiúra követhető, hogy mi az új. E kötetnek persze nem volt feladata, hogy erről értekezzen, ám tanulságok szintjén már összegezhető jelenségekről van szó; mert a szakirodalomban is jelen van: ahhoz mindenképpen elegendően, hogy a kísérőszövegek megállapításai helyenként árnyaltabbak lehetnek volna.

Minden említett apró hiányossága ellenére összességében elmondható, hogy egy tartalmas, jól összeállított s kiadott kötettel gazdagodtunk.

Monok István

KAZINCZY FERENCNÉ TÖRÖK SOPHIE LEVELEZÉSE

A leveleket felkutatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: V. Busa Margit. Sajtó alá rendezte a kiadó tanulókat írta: Z. Szabó László. Győr, 1986. Kazinczy Ferenc Gimnázium 100 l.

Igen szép kiállításban, nagyon vitatható módon tette közzé a Kazinczy-hagyaték vizsgátlóságos életének első esztendeiről szóló, levéltudósításokat és más forrásokat, valamint azok viszonylag kevés új információt adó kommentárjait a győri Kazinczy Gimnázium. Öröndetes módon kapcsolódnak bele az országos mozgalomba a gimnázium vezetői (sajnos, nem diákjai!): különféle múzeumi, levéltári, helytörténeti kiadványok segítik a kutatást abban, hogy eddig ismeretlen vagy elfelejtett forrásokkal gazdagodjék. De – s ezt már többször leírtuk – amennyire valóban öröndetes e csinosan megjelölt kötetek szaporodása, olyannyira tölt el kétséggel a sajtó alá rendezés, a válogatás, a jegyzetelés és más filológiai természetű munka olykor bántó dilettantizmusa, máskor csupán (?) elnagyoltsága. A lektorálás talán segíthetne ezen: s ha a vállalkozók

dicséretesen nem sajnálják a pénzt a kiadásra, a lektorálásra se sajnálják. A kiadvány értéke, „tartóssága” növekednék ezáltal. Ugyanis – s ezt sokan tudják, ám kevesen „vallják be” – a textológia: szakma, amelyet egyetemen nem oktatnak, legfeljebb speciális kollégiumok ritka alkalmakkor, amelyeket alig látogatnak a diákok, akik látványosabb, esszéizsztikusabb feladatokra vállalkoznak, s így nem ismerkednek meg a sajtó alá rendezés, a célszerű jegyzetelés nem könnyű mesterségével. De nemcsak az „utánpótlással” van baj. A szövegek különbözőségeiből következően különböző jellegűek a kritikai kiadások is. Más elveket tart szem előtt például a Csokonai, másokat a Bessenyei műveinek kritikai kiadását vállaló kutató. A túljegyzetelés és a feladat megkerülése között ingadozik nem egy Jókai-kötet. Ilyen módon például a szóban forgó kiad-